

FATİH (İSTANBUL), ATİKALİ MAHALLESİ'NDEKİ BAZI ÇEŞMELERİN İHYASI

RESTORATION OF SOME FOUNTAINS IN FATİH (ISTANBUL), ATİKALİ NEIGHBORHOOD

Sedat BAYRAKAL*

Öz

Temizlik ve ihtiyaç gidermede kullanılan çeşmeler, Türk kültüründe önemli yer tutan hayır eserlerindedir. Anadolu'da, Selçuklu döneminden günümüze kadar kesintisiz yapılan çeşmeler, modern şebeke hattının devreye girmesiyle ve kültürün değişimiyle artık yapılmaz olmuşlardır. Ait olduğu dönemin sanat zevkini yansıtmalarının yanında, sosyal hayatın da önemli buluşma noktaları arasında yer alırlar. Cami, konut gibi mimarlık anıtlarının duvarına, bir meydana, sokak veya caddenin köşesine konumlanan çeşmelerin, özellikle Osmanlı döneminde kesintisiz devam eden gelişimi, birçok araştırmacının bu eserleri ilgiyle takip etmesine yol açmıştır. Elbette sebil, sarnıç, su kemeri, bent, şadırvan, hamam gibi su yapıları da bulunduğu düşünülmeyle beraber, bunlar içinde çeşmelerin ayrı bir yeri olduğu söylenebilir. İşleve yönelik kullanımı, cephe tasarımları, bezemeleri, birinci elden bilgi veren kitabeleriyle dönem özelliklerini yansıtan çeşmeler, bugün ne yazık ki hak ettiği ilgiyi görmemektedir. Birçoğumuzun önünden geçerken, sadece bakımsız ve ilgisiz demekle yetindiğimiz çeşmelerin, genellikle kaderine terk edildikleri herkesin malumu olsa gerektir. Bazı belediye, valilik gibi kurumların veyahut Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün zaman zaman yaptıkları restorasyon çalışmaları takdirle karşılanmaktadır. Ancak geçen zaman içinde, başta imar hareketleri, ilgisizlik ve diğer nedenlerle çok sayıda çeşmenin bugün mevcut olmadığı hatırlatılmalıdır. Bu yönüyle bakıldığında, İstanbul ili, Fatih ilçesi, Atıkali Mahallesi'nde gerçekleştirilmek istenen restorasyon uygulamaları, ilgili Koruma Kurulu'nun bilimsel gerekçelere dayalı onayıyla hayata geçirilmek istenmektedir. İşte bu doğrultuda, bizim de Sanat Tarihcisi hassasiyetiyle, söz konusu çalışmalara katkı vermek amacıyla aşağıdaki metin kaleme alınmıştır. İlgili eserler Mustafa Ağa, Seyyid Ali Ağa, Mehmed Ağa, Gürcü Mehmed Paşa, Uzunköprülü Ali Efendi ve Balat çeşmeleridir. Çeşmelerin rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri bu rapor doğrultusunda hazırlanmaktadır. Önümüzdeki süreçte, restorasyon çalışmaları tamamlandığında ayrıca değerlendirilmeleri mümkün olabilecektir. Restorasyon çalışmaları başarıyla tamamlandığında ve ilgili kurumlar tarafından suyunun akıtılması sağlandığında, ilk yapıldıkları dönem kadar olmasa da çeşme etrafında şekillenen sosyal hayat yeniden can bulacaktır. Bu anlamda emeği geçen mimar, Belediye personeli, Koruma Kurulu çalışanlarına teşekkür borç biliniz. Ülkemizde yapılan bu tür koruma faaliyetlerinin artırılması, kamuoyu dikkatinin buraya çekilmesi, eskiye olan borcumuzun nispeten ödenmesi hususunda önemli bir gösterge olacaktır. Tabi burada birçok kereler gördüğümüz hatalı restorasyon uygulamalarının önüne geçilerek, örnek

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3727-1424> ♦ E-mail: sedat.bayrakal@hotmail.com

onarım faaliyetleri envanterine eklenecek bir çalışmaya imza atılmalıdır. Bu suretle, ülkemizin çeşitli kesimlerinde sayıları artan başarılı örneklerin daha sonra yapılacaklara emsal teşkil etmesini son derece önemli buluyoruz. Aşağıda kaleme alınan makalenin en önemli amacı da budur. Aksi takdirde, çalışmanın yeknesaklıktan kurtulması mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: *Çeşme, restorasyon, koruma, kitabe, Atikali.*

Abstract

Fountains, which are used for cleaning and meeting needs, are examples of charitable works that are prevalent in Turkish culture. Fountains, which have incessantly been built in Anatolia since the Seljuk period to the present, have become obsolete due to the introduction of modern water supply networks and cultural changes. They were important social meeting places as well as reflecting the artistic taste of the period to which they belong. The continuous development of fountains on the walls of architectural monuments such as mosques and residences, in a square, on the corner of a street or avenue, particularly during the Ottoman period, has drawn the interest of many researchers in these works. Of course, although water structures such as public fountains, cisterns, aqueducts, dams, fountains, and baths it can be said that fountains have a special place among them. Fountains, which reflect period characteristics through their functional use, facade designs, decorations, and inscriptions providing first-hand information, do not receive the attention they deserve today. Everyone must be aware that the fountains that most of us pass by are frequently abandoned to their fate, which can only be described as neglected and ignored. Some municipalities and institutions, such as the governor's office or the General Directorate of Foundations, are recognized for their restoration efforts. However, it should be noted that many fountains no longer exist due to zoning changes, indifference, and other factors. In this regard, it is desired that the restoration applications to be carried out in Istanbul province, Fatih district, Atikali Neighborhood, will be carried out with the approval of the relevant Conservation Board based on scientific reasons. The following text was written in this direction, with the sensitivity of an Art Historian, to contribute to the aforementioned studies. Related works are Mustafa Aga, Seyyid Ali Aga, Mehmed Aga, Gurcu Mehmed Pasha, Uzunkoprulu Ali Efendi, and Balat fountains. The survey, restitution, and restoration projects of the fountains are being prepared in line with this report. In the upcoming period, it will be possible to evaluate them separately when the restoration works are completed.

When the restoration work is completed and water is supplied by the relevant institutions, the social life centered on the fountain will be revived, though not to the extent that it was when it was first built. In this regard, we would like to thank the architects, municipal staff, and Conservation Board staff who contributed.

Increasing such preservation activities in our country, as well as drawing the attention of the public here, will be an important indicator of our ability to pay our debt to the past. Of course, faulty restoration practices, which we have seen a lot here, should be avoided, and a study should be conducted to add to the inventory of sample repair activities. In this regard, we believe it is critical that the growing number of successful examples in various parts of our country serve as a model for what will be done in the future. This is the primary goal of the article. Otherwise, it is not possible for the study to escape from the monotony.

Keywords: *Fountain, restoration, conservation, inscription, Atikali.*

GİRİŞ

Tarihi eserlere ait monografik ya da katalog türü çalışmalar, yani Sanat Tarihi'nin "klasik tür" diyeceğimiz çalışmaları, bu disiplinin gelişimine önemli katkı sağlayan temel araştırmalardır. Bunlar sayesinde karşılaştırmalar, değerlendirmeler yapıyor, savlar öne sürebiliyor, yayınları sağlam yere oturtuyoruz. Bir dönem, müze ya da türe ait monografik çalışmalar, eğer fazla iddialı sayılmazsa (ki bize göre değil) bugün yapılan sentezleme-değerlendirme-karşılaştırma-yorumlama türü eserlerin direği sayılabilir. Sanat Tarihi ilminin bugün geldiği seviye, köklerini bu tür çalışmalardan almıştır da diyebiliriz. Hemen her araştırmacının yolunun mutlaka söz konusu araştırmalardan geçtiğini gözlemliyoruz. Çünkü yorumlama, sentezleme, değerlendirme yetisinin oluşabilmesi zamana bağlıdır ve az önce "klasik tür" dediğimiz monografik çalışmaların yapılmasından sonraki süreçte kazanılan deneyimdir.

Yukarıda bahsi geçen araştırmalar kadar yoğun olmasa da meslektaşlarımızın, kendi içlerinde veya interdisipliner çerçevede gerçekleştirdikleri bir diğer çalışma sahası ise "konservasyon, rölöve, restitüsyon, restorasyon" uygulamalarına yönelik araştırmalardır. Bu araştırmanın konusunu da İstanbul Fatih, Atikali Mahallesi'nde bulunan çeşmelerden altısının restorasyonuna yönelik değerlendirme, saptama, tanıtım ve öneriler oluşturmaktadır. Tabi bu arada yayınlarda bazılarının eksik, bazılarının olmaması nedeniyle, kitabeler de çözümlenmeye çalışılmıştır. Günden güne bu tür yayınların artmasını son derece önemsiyoruz. Çünkü ihya edilmeyen eserlerin zamanla ortadan kalkması nedeniyle, Sanat Tarihi arşivinin zayıflaması ve bazı eserlerin sadece kitaplara sıkışan birer objeye dönüşmesi riski, bu tür yayınların gereğini de ortaya koymaktadır¹.

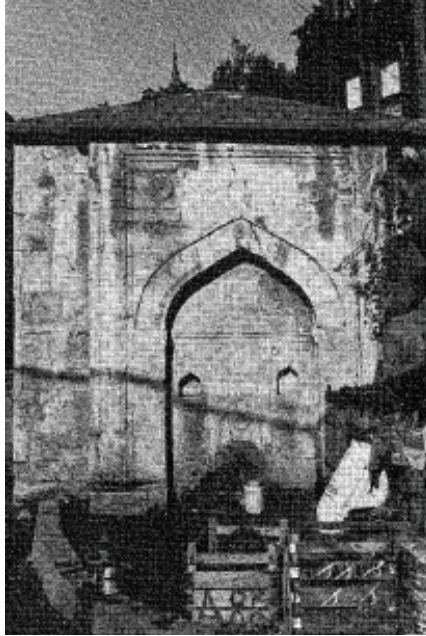
1-MUSTAFA AĞA ÇEŞMESİ

Fatih, Atikali Mahallesi'nde, Saray Ağası ile Hasan Fehmi Paşa caddelerinin kesiştiği alandaki çeşme (Fot. 1-2), tapunun 1490 ada, 1 parseline kayıtlıdır. İstanbul II Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 11.02.2020 tarih ve 3784 sayılı kararıyla koruma grubu I olarak belirlenmiş, tapu kütüğünün beyanlar hanesine "koruma grubu" şerhinin işlenmesi ile bitki ve yüzey temizliğinin KUDEB denetiminde yapılabileceği, rölöve, restitüsyon projesi ile konservasyon raporu ve Sanat Tarihi raporu doğrultusunda müdahalelerin belirtildiği restorasyon projesinin hazırlanarak Kurul'a iletilmesi karara bağlanmıştır. Dört cepheli meydan çeşmesinin sonradan beton malzemeye oluşturulan saçak hattı vardır. Yine son zamanların yapımı olduğu anlaşılan kırma çatı da betondandır. Düzgün kesme taşlarla yapılan eserin çeşitli kesimlerinde -küçük oranda olmakla birlikte- taş kaybı meydana gelmiştir. Bazı blok taşlar kırılmış, çatlamış, bazılarıysa yerlerinden düşmüştür. Kaybın çoğu, ön cephenin sol köşesinde toplanmıştır. Arka cephenin üst kesiminde yuvarlak kemerle sonlanan kontrol penceresi vardır. Pencerenin altındaki demir su borusu, bugün suyu akan çeşmenin şehir şebekesine bağlandığını kanıtlamaktadır.

¹ Çeşmelerle ilgili görüşlerini paylaşmak suretiyle katkı ve yardım sunan Sayın Mimar Zeynep Rümeyza SALTABAŞ'a şükranlarımı sunarım.

Fot. 1: Mustafa Ağa Çeşmesi, genel görünüm.

Fot. 2: Mustafa Ağa Çeşmesi. (Egemen, 1993, 627, fot. 833).

Fot. 3: Mustafa Ağa Çeşmesi. (Rauf Tektaş)

AHISTFATI063 : <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/201370>

Hasan Fehmi Paşa Caddesi'ne bakan ön cephe, dönem özellikleri taşıyan karakteristik bir çeşme cephesidir (Fot. 3). Düşey ekseninde üç bölüme ayrılan ön cephenin daha geniş tutulan orta kısmı, asıl çeşme unsurlarını barındıran bölümdür. Hafifçe dışa taşınmış olan söz konusu bölümün dış köşelerinde, kum saati şekilli altlık ve başlığı olan sütunçeler yükselmektedir. Gemi teknesi sivri kemerli niş, sade silmelerle kuşatılmış durumdadır. Kemer köşeliklerindeki gülbezeklerin içine yaprak motifleri kabartılmıştır. Benzer bir kabara kemerin tepe noktasında da mevcuttur. Kemerin tepe noktası ve kemer köşeliklerine yerleştirilen gülbezek ve kabara gibi bezeme unsurları, Osmanlı çeşmelerinde bolca örneği görülen uygulamalardandır. Ayna taşı, gövdenin kesme taş malzemesine karşılık mermerdendir. Bu özellik de Osmanlı çeşmelerinde uygulama sahası bulan çeşitlilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayna taşının alt kesimine modern musluk takılmıştır. Bursa kemeri silmeli düzenleme içinde yer alan musluğun iki yanında simetrik konumlandırılmış birer servi, bu iki kutsal ağacı üstte ortalanayan rozet yer almaktadır (Fot. 4). Rozetin içi, kitabenin iki yanındakiler gibi katmanlar hâlinde yerleştirilmiş yapraklarla doldurulmuştur. Tek sıralı palmet şeridi, ayna taşının en üst sırasını boydan boya dolanmaktadır. Ayna taşının üst hizasının iki yanına sivri kemerli birer kupalık/bardaklık açılmıştır. Nişin iki yanında, zemin seviyesinde bulunan blok taşlar, dinlenme sekisi olarak bilinen unsurlardır. Söz konusu sekiler aynı zamanda, su kabının geçici olarak koyulduğu yerler olarak da bilinir. Bugün yükselen yol zemini nedeniyle alt kotta kalan teknenin, sonraki dönemde elden geçtiği anlaşılmaktadır.

Fot. 4: Mustafa Ağa Çeşmesi, niş.

Alınlıkta, dört kartuşa yazılmış iki satırlık mermer kitabe yer almaktadır (Fot. 5). Talik hatla hakkedilmiş harfler sonradan siyaha boyanmışlardır. Düz cetvel çekilen kartuşların yan kenarları dilimli verilmiştir. Kitabeden, çeşmenin Edirne Saray Ağası Mustafa Ağa tarafından *H.1092 / M.1681* yılında yaptırıldığı öğrenilmektedir. Kitabenin Osmanlıca ve Latinize edilmiş basit çevriyazılı şekli aşağıda verilmiştir²:

صاحب الخيرات اغای سرای ادرنه / مصطفى اغایه رحمت ایده رب کائنات

Mustafa Ağa'ya rahmet ide Rabb-i kâinât / Sâhibü'l-hayrât Ağa-yı Sarây-ı Edrene

نوش ایدن در بو اثر اتمانک تاریخی / چشمه پاک مصفا بی بدل ماء حیات

Çeşme-i pâk-i musaffâ bi-bedel mâ-i hayât / Nûş iden der bu eser-i itmâmının târîhini

سنه ۱۰۹۲

sene 1092

2 Kitabede geçen bazı kelimeler ve anlamları: *nûş iden*: içen; *çeşme-i pâk-i musaffâ*: arıtılmış temiz çeşme; *mâ-i hayât*: hayat suyu.

Fot. 5: Mustafa Ağa Çeşmesi, yapım kitabesi.

Çeşmenin ihyası için eksik olan taşlarının tamamlanması, arka ve ön cephenin sağ kesimindeki duvar ve demir parmaklıkların, sağ yan cephedeki demir parmaklığın kaldırılması gerekmektedir (Fot. 6-7). En azından korunması gerekli taşınmazın cepheleleriyle bağlantılarının kesilmesi son derece önemli bir husustur. Bunun için ilgili Kurul'un onayı alınmalıdır. İbrahim Hilmi Tanışık ve A. Egemen'in verdiği fotoğraflarda³, ayrıca 1997 tarihini taşıyan 3 nolu fotoğrafta, çeşmeye fiziki müdahalede bulunan herhangi bir yabancı unsurun olmadığı açıkça görülmektedir. Az önce bahsedilen fotoğraflarda bugünkü taş kayıplarının olmadığı gözlenmektedir. Sağlam olan taşların değiştirilmemesi, aşınan, çatlayan ve bugün kaybolan taşların yenileriyle değiştirilmesi; bu haller dışında taş değişimine gidilmemesinin, en uygun koruma yöntemlerinden birisi olduğu unutulmamalıdır. Uygun bir kesime, çeşmeyi tanıtıcı-bilgilendirici levha asılması yerinde olacaktır. Çatıyı kaplayan taş blokların gözden geçirilerek sağlamaştırılması, yalıtım çözümlerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Fot. 6-7: Mustafa Ağa Çeşmesi'ne müdahale eden duvar ve demir parmaklıklar.

3 Tanışık, 1943, 91, alttaki fotoğraf; Egemen, 1993, 627, fot. 833.

2-SEYYİD ALİ AĞA ÇEŞMESİ

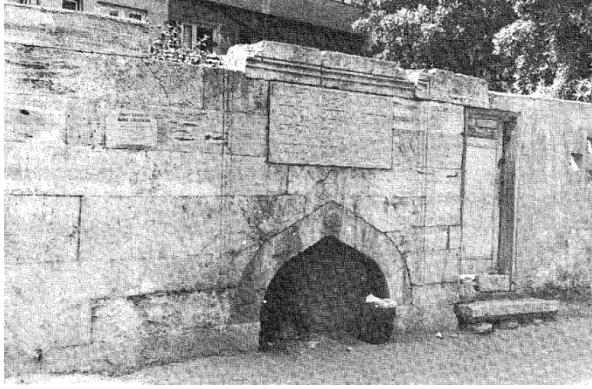
Fatih ilçesi, Atikalı Mahallesi'nde, Beyceğiz Fırını Sokak'ta yer alan çeşme, tapunun 1349 ada, 69 parseline kayıtlıdır. Şeyhülislam İbrahim Efendi Mezarlığı'nın önündeki çeşme, bu mezarlık duvarının bir kısmını oluşturacak şekilde konumlandırılmıştır (Fot. 8).

Fot. 8: Seyyid Ali Ağa Çeşmesi, genel görünüm.

Çeşmenin banisi Seyyid Ali Ağa'nın mezar taşı da bu mezarlıktadır. Çeşme gövdesiyle mezarlık duvarının malzeme farklılığı dikkati çekmektedir. Mezarlık duvarının farklı kesme taşları ve aradaki derz dolgusu, söz konusu duvarın sonradan yapıldığını göstermektedir. Ayrıca, çeşmenin sol yan kanadının simetriği olan sağ kanattaki duvarın bugün için mevcut olmayışı da aynı kanıyı güçlendirmektedir. Çeşme saçak hattının sağ tarafa doğru tek taş sıralı devam ettiği, alt kesimin ise malzeme ve doku farklılığı yaratarak, sonraki müdahaleyi bir kez daha gözler önüne serdiği görülmektedir. Bu durumda, çeşme sağ kanadının küfeki taşlarının değiştirildiğini kabul etmek gerekmektedir. A. Egemen'in 1973 yılına ait olduğunu belirttiği fotoğrafta, yukarıda ifade ettiğimiz duvar parçasındaki değişim net olarak görülmektedir. Çeşmenin küfeki taş sıraları sağa doğru, bir başka deyişle mezarlık girişine doğru devam etmektedir. Ayrıca mezarlık giriş açıklığının lentosunun da bugün mevcut olmadığı net olarak anlaşılmaktadır (Fot. 9). Yaklaşık 50 yıl önce çekilen fotoğrafta, çeşmenin bugünkü gibi kemer üzengi hattından aşağısının toprağa gömülü olduğu görülmektedir. Bir başka fotoğrafta ise mezarlık duvarının ne bugünkü gibi yeni taş örgüye ne de A. Egemen'in fotoğraftaki (Bk. fot. 9) gibi aynı dokuya sahip olduğu seçilmektedir (Fot. 10). Söz konusu duvar, gelişigüzel örülmüş bir

dokuya sahiptir. 10 nolu fotoğrafın tarihi olmamakla beraber, A. Egemen'in 1973 tarihli fotoğrafından daha eski olduğunu zannediyoruz. İ. H. Tanışık, fotoğraf vermemekle beraber 1943 yılında yayımlanan çalışmasında, "Yarıya kadar toprağa gömülmüş, harap ve metruk bir haldedir." demektedir⁴. Bu görüntünün, tarihi eserlerin görünümünü etkileyen/değiştiren/müdahale edilen durumlarına bir örnek olduğunu kaydediyoruz.

Fot. 9: Seyyid Ali Ağa Çeşmesi (Egemen, 1993, 122, fot. 154)

Enine gelişim gösteren çeşme gövdesinin dikine silmelerle çevrelenmiş orta kesimi, asıl çeşme unsurlarını barındıran kesimdir. Alınlıktaki kitabenin alt kesiminde, gemi teknesi sivri kemerli niş yer almaktadır. Kemerin kilit taşı üzerine kabara yerleştirilmiştir. Kemerin üzengi hattından aşağısının bugünkü yol kotunun altına gömülmesinden dolayı musluk ve tekne bölümleri hakkında fikir edinilememektedir.

Fot. 10: Seyyid Ali Ağa Çeşmesi.
(İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

4 Tanışık, 1943, 324, no: 360.

Çeşmenin, alınıktaki altı beyitlik tâlik hatlı yapım kitabesine göre *H.1113/M. 1701-1702* yılında, -“ba’de’l-vefât” ifadesine dayanarak Seyyid Ali’nin vefatından sonra yapıldığı öğrenilmektedir. Kitabenin şiiri Müstakîm mahlaslı bir şaire aittir. Kitabe zemini zarif yaprak ve çiçeklerle tezyin edilmiştir. Metnin Latin harfli basit çevriyazısı şöyledir (Fot.11)⁵:

روحنه سيّد على فاضلك / ياپدیلر بو چشمه یی بعدالوفات
Yapdular bu çeşmeyi ba’de’l-vefât / Rûhuna Seyyid Alî-i Fâzıl’ın

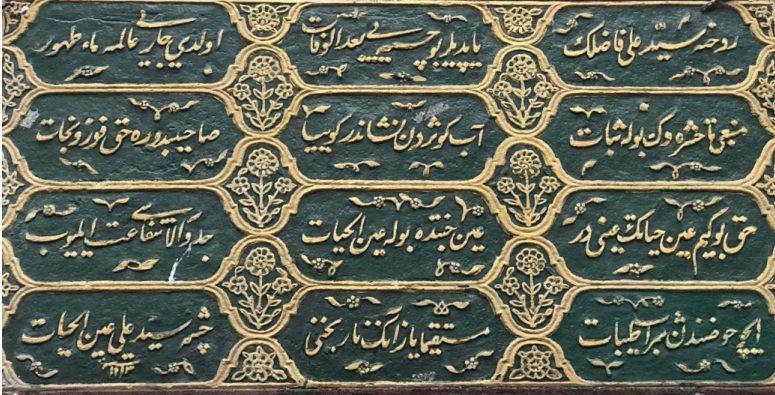
اولدی جاری عالمه ماء طهور / منبعی حشره دک بوله ثبات
Menba’ı haşre dek bula sebât / Oldu cârî âleme mâ-i tahûr

آب کوثر دن نشاندر گوییا / صاحبنه وره حق فوز و نجات
Sâhibine vire Hak fevz ü necât / Âb-ı Kevser’den nişandır gûyiyâ

حق بو کیم عین حیاتک عینی در / عین جنتده بوله عین الحیات
Ayn-ı cennetde bula aynü’l-hayât / Hak bu kim ayn-ı hayâtın aynıdır

جَدّ والاسی شفاعت ایلویوب / ایچه حوضندن شراب طیبات
İçe havzından şarâb-ı tayyibât / Cedd-i vâlâsı şefâat eyleyüb

مستقیما یاز آنک تاریخنی / چشمه سیّد علی عین الحیات سنه ۱۱۱۳
Çeşme-i Seyyid Ali aynü’l-hayât sene 1113 / Müstakîmâ yaz ânun târîhini

Fot. 11: Seyyid Ali Ağa Çeşmesi, yapım kitabesi.

5 Kitabede geçen bazı kelimeler ve anlamları: *fazıl*: erdemli; *ba’del*: sonra; *cârî*: akan; *mâ-i tahûr*: dinî temizlikte kullanılan su; *haşre*: kıyamet; *âb-ı Kevser*: cenneteki Kevser Irmağı’nın suyu; *gûyiyâ*: gûya, sanki; *necât*: kurtuluş; *aynü’l-hayât*: hayat çeşmesi, ‘ab-ı hayat; *havz*: havuz; *tayyibât*: iyi ve güzel işler.

Çeşmenin başarılı bir restorasyon projesinin hazırlanabilmesi için şunlara dikkat edilmelidir. Cephenin sağ ve sol kanatları arasındaki asimetrik görüntü, yıkılan sağ kanat duvarının yerine bugünkü yeni duvarın örülerek malzeme farklılığı yaratılmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda Şeyhülislam İbrahim Efendi Mezarlığı'nın duvarını oluşturan bu örgünün, yukarıda, çeşme duvarında olduğu gibi küfeki taşından oluştuğu söylenmiş ve buna bir kanıt olarak A. Egemen'in 1973 tarihli fotoğrafı gösterilmişti. Restorasyon esnasında bu durum göz önüne alınabilir. Mezarlık girişine yakın söz konusu duvarın kaldırılarak küfeki kesme taşların örülmesi tercihe bağlıdır. Çünkü böylesi bir uygulamada, sonradan yapılmış olsa bile duvarın bir kısmının yıkılması tartışılabilir bir konudur. Bu hususta, ilgili Koruma Bölge Kurulu'nun önerileri de dikkate alınmalıdır.

Kaplaması aşınan, kırılan kesimlerdeki kesme taşlar yenileriyle değiştirilmeli, zorunlu olmadıkça taş değişimine gidilmemelidir. Uygun görülen bir yere, çeşmeyi tanıtan-bilgilendiren levha asılması uygun olacaktır.

3-MEHMED AĞA ÇEŞMESİ

Fatih Çarşamba'da, Atikali Mahallesi'nde, tapunun 1369 ada, 2 parseline kayıtlı çeşme; cami, tekke, türbe, çifte hamam, medreseyle birlikte külliye'nin bir parçasıdır. Medrese ve tekke bugün mevcut değildir. Camide yer alan kitabe H. 993 / M. 1585 tarihini taşımaktadır⁶. İstanbul II Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 04.02.2020 tarih ve 3777 sayılı kararıyla çeşmenin koruma gurubu I olarak belirlenmiştir.

Fot. 12: Mehmed Ağa Çeşmesi, genel görünüm.

6 Gündüz, 2003, 431.

Cami avlu batı duvarının kuzey kesimindeki çeşmenin bugünkü görünümü itibariyle yenilendiği anlaşılmaktadır (Fot. 12). Mehmed Ağa Camii'nin onarımında olduğunu gösteren 15.08.1958 tarihli fotoğrafta, çeşmenin bugünkü görünümde olduğu söylenebilir. Çeşme unsurları, duvar dokusu ve saçak hattı incelendiğinde, bugünden farklı olmadığı görülecektir (Fot. 13). Sadece kapsamlı olmayan konservasyon çalışması yapıldığı anlaşılmaktadır.

Fot. 13:

Mehmed Ağa Çeşmesi, genel görünüm. (Halûk Doğanbey)
(<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/79415>)

Gerek niş dip duvarındaki mermer üzerine kabartılmış bezemeler gerek betondan saçak hattı gerekse de aynı duvarı paylaşan avlu girişi kemerinin bozuk formu, 1585 tarihini taşıyan bir külliye'nin parçası olmaktan uzaktır. Cephenin düzensiz örülmüş kaplama taşları ve özensiz görünümlü derzleri de sonraki onarımlara ait uygulamalardandır. Söz konusu uygulamalar bunlarla sınırlı değildir. Alınlıktaki kitabe panosu olduğunu tahmin ettiğimiz kesime, üzeri yazısız dikdörtgen mermer blok yerleştirilmiştir. Bu mermer blok, niş kemerinin tepe noktasını acemice kesmektedir. İki mermer parçadan oluşan niş dip duvarının alttaki parçasında ayna taşı yer almaktadır. Ayna taşında bulunan musluk bugün için mevcut olmayıp, vaktiyle takılı olan lüle delikleri görülebilmektedir. Ayna taşının alınlığında ve dikdörtgen çerçevesinin dört köşesinde, dilimli çubuklardan oluşan ışınsal düzende bezemeler mevcuttur. Dikdörtgen teknenin merkezinde oval biçimli gider yeri göze çarpmaktadır (Fot. 14). Çeşmenin arka cephesinde, cami avlusuna bakan bir niş daha açılmıştır. Nişin yüksekliği oldukça sınırlıdır (Fot. 15).

Fot. 14-15: Tekne ve ayna taşı (solda); arka cephedeki tuğla kemerli niş.

Mehmed Ağa Çeşmesi'nin külliyesinin ilk yapılarından biri olduğu düşünülecek olursa, bezeme unsuru, formu ve duvar örgüsü itibariyle bugünkü görünümünü son yıllarda aldığı, ilk çeşme formundan uzaklaştığı açıkça kabul edilebilir.

Günümüzdeki görünümünü ilk yapıldığı dönemden çok sonraları aldığı anlaşılan çeşmede, başta niş dip duvarı olmak üzere genel bir yüzey temizliğine ihtiyaç bulunmaktadır. Gelişigüzel yapılmış derzlerin onarımlarla yenilenmesi daha sağlıklı olacaktır. Çeşmenin uygun bir kesimine, tanıtım-bilgilendirme levhası asılması, tarihi eser-insan yaklaşması adına atılacak önemli bir adım olarak görülmektedir. Suyu akıtılmak isteniyorsa, ayna taşına lüle takılmalıdır. Mevcut görünümü, fazla müdahaleye gerek duyulmaksızın yapılacak bir restorasyon uygulamasına işaret etmektedir.

4-GÜRCÜ MEHMED PAŞA ÇEŞMESİ

Fatih ilçesi, Hırka-i Şerif Mahallesi'nde 2164 ada, 16 parsel kayıtlıdır. Çeşme, İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 24.06.1992 tarih ve 3824 sayılı kararıyla tescil edilmiş; İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 10.07.2015 tarih ve 3710 sayılı kararıyla koruma grubu I olarak belirlenmiştir. Küfeki taşından yapılan çeşme, bugün iki bina arasında kalmış, arka cephesi bir başka bina tarafından kuşatılmıştır (Fot. 16). Yol zeminin yükselmesinden dolayı kemer üzengi hattından aşağısı yol seviyesinin altında kalmıştır. 30.07.1974 tarihli fotoğrafta, çeşme zemini yine yol kotunun altında kalmakla beraber, çeşmenin daha çok meydana olduğu fark edilmektedir. Ayrıca çeşmenin gerisinde, ahşap iki katlı evlerin varlığı da dikkat çekmektedir (Fot. 17).

Fot. 16: Gürcü Mehmed Paşa Çeşmesi, genel görünüm.

Fot. 17: Gürcü Mehmed Paşa Çeşmesi, genel görünüm. (30.07.1974)
(İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

İ.H. Tanışık'ın fotoğrafında da çeşme nişinin bu kesiminin yol seviyesinden altında kaldığı, aynı fotoğrafta, saçak silmelerinin sağlam olduğu görülmektedir⁷. Çeşme,

⁷ Tanışık, 1943, 70, üstteki fotoğraf.

cepheden öne çıkıntı yapan iki yan kanada sahiptir. Bu kanatlar, ortadaki asıl çeşme bölümünün içerlek kalmasına neden olmuştur. Saçak hattı silmeli bir frizden meydana gelmiştir. Ön kesimi kazıma tekniğiyle bezenen tekne kırıktır. Biri teknenin içine, diğeri sağ yanına gelişigüzel bırakılmış iki kesme taş parçası çeşmeye ait olmalıdır. Profilli taşların, çeşmenin saçak hattındaki taş profiliyle aynı olması, buradan düştüğünü göstermektedir. A. Egemen'in 1972 tarihli fotoğrafında, mermerden ayna taşı görülmektedir⁸. Bu fotoğrafta teknenin bugünküne göre alt seviyede kalması, günümüzde görülen teknenin sonradan konumlandırıldığı göstermektedir. Yol seviyesinin yükselmesinden dolayı yeni kullanımlar için tekne ihtiyacı doğduğu ve bu uygulamanın gerçekleştirildiği anlaşılıyor. Bir başka fotoğrafta, teknenin sağlam olduğu, yine çeşmeye ait dört blok taş parçanın tekne içine yerleştirildiği görülmektedir⁹ (Fot. 18).

Fot. 18: Gürcü Mehmed Paşa Çeşmesi, genel görünüm. (Ak, 2003, 510.)

Alınlıkta on iki kartuş içine alınmış altı beyitlik sülüs hatlı yapım kitabesine göre çeşme (Fot. 19)¹⁰, Gürcü Mehmed Paşa tarafından *H.1035 / M. 1625-1626* tarihinde (ebced hesabına göre) yaptırılmıştır¹¹. Şairi Hâtif'tir:

8 Egemen, 1993, 579, fot. 759.

9 Fotoğraf için bk. Ak, 2003, 510.

10 Kitabede geçen bazı kelimeler ve anlamları: *kâl*: söz, laf; *kil*: söz, kelâm; *tavil*: uzun; *lik*: lâkin; *müyesser*: nasip olan; *cezil*: çok, bol; *tahsîn*: takdir etme, övme.

11 Gürcü Mehmed Paşa'nın aynı yıl (18 Şevval 1035/13 Temmuz 1626) idam edildiği kayıttır. Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. Ak, 2003, 510.

Fot. 19: Gürcü Mehmed Paşa Çeşmesi, yapım kitabesi.

صاحب خیرات اولان کرجی محمد پاشا / بو صو ایله شمدی خیلی چشمه لر ایتدی سبیل
Bu su ile şimdi hayli çeşmeler itdi sebîl / Sâhib-i hayrât olan Gürci Mehemed Paşa

باشقه بر یول ایله کلدی جمله سی باشدن باشا / غیرى صویه قاتمدی تا اولمیه قال ایله قیل
Gayrı suya katmadı tâ olmaya kâl ile kîl / Başka bir yol ile geldi cümlesi başdan başa

بر صودر کیم کلمشدر داخی کلمز شوپله بیل / حق اکا ویرسون دیدیلر جمله سی عمرى طویل
Hakk âna virsün didiler cümlesi ömr-i tavîl / Bir sudur kim gelmemişdir dahi gelmez şöyle bil

باغ جنتندن چقوپدر لذتندن اكله کور / ظاهر ا ماء معیندر لیکه عین سلسبیل
Zâhirâ mâ-i ma'indir like 'ayn-ı selsebil / Bâğ-ı cennetden çıkupdur lezzetinden anla gör

بو ایو چشمه یاپلدى شمدی جک او شیه کیم / کمسیه اولمز میسر بویله بر خیر جزیل
Kimseye olmaz müyesser böyle bir hayr-ı cezîl / Bu eyü çeşme yapıldı şimdicek o Şeyh'e kim

کوریکجک تحسین ایوب هاتف دیدی تاریخی / صوینى ماء معین بیل چشمه سنى هم سبیل
Suyunu mâ-i ma'in bil-çeşmesini hem sebîl / Göricek tahsîn idüp Hâtîf didi târihini

Çeşmenin ihyası için şu hususlara dikkat edilmesi tavsiye olunur. Restorasyon sırasında, tekne içindeki profilli taşın saçak hattında kullanılmak üzere değerlendirilmesi düşünülmelidir. Kırık teknenin eksik kısmının tamamlanması önem arz etmektedir (Bk. fot. 16). Binalar arasında kaldığından bugün göremediğimiz arka cephede yapılacak kapsamlı incelemeden sonra eğer varsa eksik taşların tamamlanması gerekmektedir. Çatı ve tamamlanan taşların derz uygulamaları, iyi bir yalıtım sağlayacak şekilde yapılmalıdır. Cephe ve çatıdaki yabancı bitkiler temizlenmelidir. İlgili yere, tanıtım-bilgilendirme levhası asılması yerinde olacaktır.

5-UZUNKÖPRÜLÜ ALİ EFENDİ ÇEŞMESİ

İstanbul Fatih'te, Balat Senti Mismarcı Sokak'ta yer almaktadır (Fot. 20). 1913 ada, 177 parselde bulunan, terkedilmiş ve bakımsız bırakılmış çeşmenin bir kısmı, bugün yükselen zemin kotu altında kalmıştır. Sıvaların büyük çoğunluğu dökülmüş, bu siva tabakasının altından taş ve tuğladan oluşan almaşık duvar örgüsü çıkmıştır. Tekne ve lüle kayıptır. Sivri kemerli nişin dip duvarında, lülenen bağlandığı oluk görülmektedir. Kitabenin düşey eksenindeki hafif dikdörtgen çökertmeye, bugün mevcut olmayan ayna taşının yerleştirildiği anlaşılmaktadır. A. Egemen'in 1973 tarihli fotoğrafında ayna taşı ve teknenin kısmen sağlam durumda olduğu gözlenmektedir (Fot. 21). Aynı fotoğrafta, siva tabakalarındaki tahribatin nispeten daha az olduğu saptanmaktadır. Bugünkü yol zeminiyle, vaktiyle mevcut teknenin alt kenarı hemen hemen aynı kotta olmalıydı. Niş yan duvarlarındaki tahribatin fazla olduğu dikkati çekmektedir. Çeşme soldan modern bir merdivene, sağdan avlu duvarına yaslanmaktadır.

Fot. 20: Uzunköprülü Ali Efendi Çeşmesi cepheden genel görünüm.

Fot. 21: Uzunköprülü Ali Efendi Çeşmesi, (Egemen, 1993, 123, fot.156.)

Niş dip duvarının üst kesimindeki mermer kitabe iki bölümü ihtiva etmektedir (Fot. 22). Üstteki celî sülüs kitabe Arapça ayet-i kerime, alttaki talik hatlısı ise yapım kitabesidir. Üç satırlık nesir kitabede, itibarlı tüccarlardan hayırlar sahibi Uzunköprülü Ali Efendi'nin eşi Âişe Eşref Hanım'ın ve tüm îman sahiplerinin ruhlarına Fâtîha isteği vardır¹². Çeşmenin yapılış tarihi *Şaban 1343/Şubat 1925*'tir. Aynı yıl Rûmî takvimle *Şubat 1341* olarak da verilmiştir.

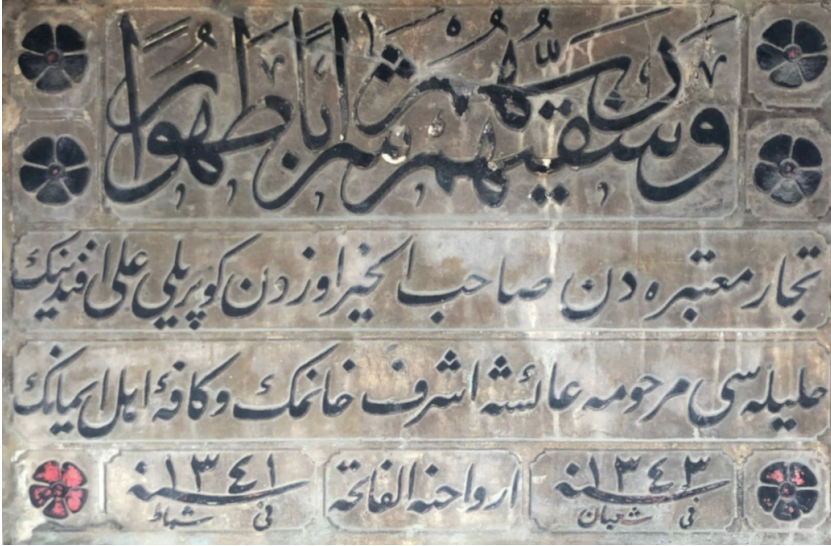
12 Kitabede geçen bazı kelimeler ve anlamları: *tüccar-ı mutebere*: güvenilir, itibarlı tüccar; *halile*: eş, zevce; *kâffe*: hep, bütün, cümle; *ervâh*: ruhlar.

وَسَقِيَهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا¹³

تجار معتبره دن صاحب الخير اوزون كوپريلي على افنديك
Tüccâr-ı mu'tebereden sâhibü'l-hayr Uzun Köprülü 'Ali Efendi'nin

حليله سى مرحومه عائشه اشرف خانمك و كافة اهل ايمانك
halilesi merhume Âişe Eşref Hanım 'ın ve kâffe-i ehl-i imanın

في شعبان سنة ١٣٤٣ ارواحنه الفاتحه في شباط سنة ١٣٤١
fi Şubân sene 1343 ervâhna el-Fâtiha fi Şubat sene 1341

Fot. 22: Uzunköprülü Ali Efendi Çeşmesi, yapım kitabesi.

Bugün bir kısmı mevcut olmayan nişin sivri kemeri tamamlanmalıdır. Kemer örgüsü, ilk eserdeki gibi önce tuğladan örülüp sonra üzerinin sıvanması esasına dayanmalıdır. Çeşmenin eksik olan niş yan duvar örgüsünün tamamlanıp sıvanması önem arz etmektedir. İlaveten, ayna taşının içinde kalan iki oluğun yanlarındaki yanıl hat izleyen eksik taş ve tuğlalar da aynı malzemeyle tamamlanmalıdır. Eğer suyu akıtılmak isteniyorsa, bugün mevcut olmayan mermer ayna taşı ile teknenin (yalak) yeniden yapılması gerekmektedir. Bu aşamada elde mevcut tek görsel veri sunan A. Egemen'in fotoğrafından (Bk. 21 nolu fot.) yararlanılmalıdır. Ayrıca, musluğunun (lüle) da takılması bu projeye dahil edilmelidir. Gövdede mevcut çatlaklar dikkatle takip edilerek kapatılmalı, özellikle niş içindeki is tabakalarıyla cephenin üst kesimi ve depo

13 Kur'ân, İnsân, 76:21: "Rableri onlara tertemiz bir içecek verir."

üzerindeki yabancı otlar temizlenmelidir. Çeşmenin uygun bir kesimine, doğa şartlarına uygun malzemeden yapılmış tanıtım-bilgilendirme levhası asılması, yöre halkının ve gelip geçenin bilgilendirilmesi adına önemlidir.

6-BALAT'TA BİR ÇEŞME

Fatih ilçesi, Balat Mahallesi'nde, Mehmed Ağa Hamamı Sokak'ta, tapunun 1790 ada, 56 parseline kayıtlıdır. Adı ve yapım tarihi bilinmeyen çeşme, Osmanlı dönemi özellikleri taşımayan yozlaştırılmış formlarıyla karşılaşılan bir eserdir (Fot. 23). Cepheleri kaplayan kıtıklı harç sıva son dönemlerin uygulamasıdır. Köşe çeşme tipinde, prizmatik dikdörtgen gövdelidir. Klasik formda bir çeşmede kemerli olması beklenen nişin, üçgen şekille sonlandığı dikkati çekmektedir. Niş dip duvarı harçla sıvanmak suretiyle müdahale görmüştür. İlk çeşmede alınlıkta olduğu tahmin edilen dikdörtgen kitabe bölümü boştur ve niş dip duvarında olduğu gibi harçla sıvanmıştır. Ön cepheye göre sağ yan duvarın üst kesimine suyun kontrol edildiği pencere açılmıştır. Cephelerin üst kesimi dışa taşınılıdır. Sol yan ve arka cepheler, bu kesimlere yaslanan taşınmazlar nedeniyle görülememiştir.

İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi'nde yer alan birkaç fotoğraf çeşmenin önceki hâline dair önemli bilgiler sunmaktadır. 24 nolu fotoğraftan açıkça görülebileceği gibi, sivri kemerli nişin dip duvarındaki ayna taşı mermerden sade bir parçadır. Ayna taşının sağ üst kesiminde bardaklık/kupalık yer almaktadır. Tekne ya da yalak taşı mermerdendir ve iki yanında birer kaide bulunmaktadır. Bu kaideler hem dinlenmeye hem de su kabını koymaya hizmet etmektedir. Alınlıktaki kitabelikte kitabe panosu bulunmamakla beraber, söz konusu kesime sade bir pano yerleştirilmiştir. Aynı kurul arşivinde yer alan bir diğer fotoğrafta, çatının öne doğru eğimli olduğu (Fot. 25), ancak bugün söz konusu eğimin bulunmadığı açıkça görülmektedir. İlâveten, kontrol penceresinin sağ yan cepheyi ortaladığı, bugün ise arka cepheye daha yakın olduğu gözlenmektedir. Ayrıca bugün eni fazla tutulan saçak hattının, arşivdeki fotoğrafta makul kalınlıkta olduğu seçilmektedir.

Fotoğraf 24'te unsurları tanıtılan birimler, hazırlanan projelerde göz önünde bulundurulduğu taktirde, çeşme tipolojisine uygun müdahaleler olabilecektir. Bugün ön cephedeki, zemini betonla kaplı nişin, arşiv fotoğrafında görüldüğü gibi sivri kemerli, sade tutulmuş ayna taşı ve bu taşın sağ üst kesimindeki bardaklık, ayrıca tekne taşlarıyla birlikte projelendirilmesi uygun olacaktır. Ayna taşına dair, bugün herhangi bir iz olup olmadığını anlamak için söz konusu alanda sıva raspası yapılması uygun olacaktır. Bunun için ilgili Kurul'un onayı alınmalıdır. Yapılan tipolojik araştırmalarda, ayna taşının sade ve mermerden olduğunu düşünüyoruz. Eğer çeşmenin suyu akıtılmak isteniyorsa, ayna taşına uygun lüle takılması düşünülmelidir. Projede, bugünkü gözenekli kaba harcın soyularak, normal tabakalı harçla sıvanması gerekmektedir. Yine ilgili Kurul'un onayı alınmak suretiyle, çeşitli kesimlerde uygulanacak sıva raspası sonrasında, ortaya çıkabilecek izler değerlendirilerek projeye işlenmesi sağlanmalıdır. Aşağıda verilen 25 nolu fotoğraf baz alınarak, çatı eğimi bu seviyeye uygun hâle getirilmelidir. Çatı üzeri, uygun yalıtım sağlayacak malzemeyle kaplanmalıdır. Bunun için üzeri sıvanmış taş malzemeli çatı yapılabilir.

◀ Fot. 23:
Balat'ta bir
çeşmeden genel
görünüm.

▶ Fot. 24:
Balat'ta bir
çeşmenin
ön cepheden
görünümü.
(İstanbul 4
Numaralı Kültür
Varlıklarını
Koruma
Bölge Kurulu
Müdürlüğü
Arşivi)

Fot. 25: Balat'ta bir çeşmenin çatı eğimi.
(İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

Sonuç

Osmanlı şehir silüetinin belki de en çok göz önünde bulunan belirleyicilerinden birisi olan çeşmeler, kabul etmek gerekir ki en hızlı tahrip olan/edilen eserlerdendir. Hızlı tahribat, koruma ve restorasyonu da akla getirmektedir. Bu anlamda Fatih, Atikali Mahallesi'nde hayata geçirilmek istenen restorasyon uygulamaları öncesi hazırlanan projelere destek olması amacıyla işbu makale kaleme alınmıştır. Çeşmeler, Balat'ta bulunan hariç diğer beşi Osmanlı dönemi özelliklerini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Balat Çeşmesi'nin de tıpkı diğerleri gibi, eski fotoğraflara göre ihyası söz konusudur. Restorasyon projeleri tamamlanıp, uygulamaların başarıyla sonuçlanması en büyük dileğimizdir. Fatih Belediyesi'nin söz konusu çeşmeleri ihya etme yönündeki gayretlerini takdirle karşılıyoruz. Süreç devam etmektedir. Umarız sadece başkent İstanbul'a değil, tüm Osmanlı coğrafyasında bundan böyle başlatılacak faaliyetlere başarılı bir emsal olur.

KAYNAKÇA

Ak, M. (2003), Mehmed Paşa, Gürcü, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, 509-510. Ankara: İSAM Yayınları.

Egemen, A, (1993), *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Gündüz, F. (2003), Mehmed Ağa Külliyesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, 431-432. Ankara: İSAM Yayınları.

Tanişik, İ. H, (1943), *İstanbul Çeşmeleri, I, İstanbul Ciheti*, İstanbul: Maarif Vekilliği Antikite ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları.

İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

SALT Arşivi

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | *Ege University, Faculty of Letters*
Sanat Tarihi Dergisi | ***Journal of Art History***
ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064
Cilt: 31, Sayı: 2, Ekim 2022 | *Volume: 31, Issue: 2, October 2022*

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Editörler (Editors): Dr. Ender ÖZBAY, Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. Semra DAŞÇI, Doç. Dr. Lale DOĞER, Doç. Dr. Sevinç GÖK İPEKÇİOĞLU ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN MEZ ♦ Sekreteryaya - Grafik Tasarım/Mizajpaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Design/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

İnternet Sayfası (Açık Erisim) | Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK
<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

